

Monument voor Kees

Cornelis Willem de Kok
09.10-1889 – 03.05.1943

Achter mij ziet u de man waarover het vanavond, en meer nog morgen gaat. Bij de Stationsweg 165 plaatst burgemeester Jan de Vries morgenochtend een Stolperstein of Struikelsteen voor Cornelis Willem de Kok. Op 3 mei 1943, bijna 83 jaar geleden, wordt hij ter dood veroordeeld en gefusilleerd. Hij is het slachtoffer van een onmenselijk regime, dat aan God noch gebod doet en slechts één vorm van recht kent: dat van de sterkste. En omdat het zichzelf die sterkste acht, voelt het zich gerechtvaardigd om te beschikken over leven en dood.

Stolpersteine zijn een schepping van de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. De Stichting Struikelstenen Sliedrecht heeft er in de afgelopen jaren voor gezorgd dat er al heel wat van die stenen zijn gelegd. In veel gemeenten, en dat zal hier niet anders zijn geweest, zijn die stenen het eerst gelegd voor Joodse medeburgers die zijn weggevoerd en vergast. Nu ben ik niet bekend in Sliedrecht, maar de website van de Stichting Struikelstenen Sliedrecht leert me dat er inmiddels heel wat van die kenmerkende stenen zijn gelegd. Kubusvormig, met aan de bovenkant een messingplaatje. Dat vermeldt de naam van slachtoffers van de nazi's die ooit hebben gewoond op de plek waar de steen is gelegd.

Ik weet uiteraard niet hoe dat u vergaat, maar steeds als ik zo'n Struikelsteen zie liggen, móet ik even stilstaan om de namen te lezen. Doorgaans zeggen die mij niets, maar dat is niet belangrijk. Waar het om gaat is dat ik op zo'n moment éven buiten de tijd stap. Ik lees de naam, vaak ook de plek waar de persoon is omgekomen.

Zo heeft Gunter Demnig het bedoeld: hij wil dat we figuurlijk struikelen, om ons bewust te worden van een misdadig regime.

En meer dan dat, elke Struikelsteen moet ons ook doen beseffen dat wij gezegend zijn te mogen leven in een vrij land. Waar je niet wordt afgerekend op je afkomst of je geloof, waar je mag zeggen en denken wat je wilt, waar je je leven naar eigen inzicht vorm mag geven. Dat betekent niet dat we het altijd met elkaar eens moeten zijn. Gelukkig niet, zelfs. Bij vrijheid hoort ook dat ieder van ons recht heeft op een eigen mening. En dat we de ander die eigen mening ook gunnen.

Volstrekte willekeur

Juist hierom vind ik het zelf zo mooi, om niet te zeggen ontroerend, dat de Stichting Struikelstenen Sliedrecht verder gaat dan menig andere soortgelijke stichting, die het leggen van Struikelstenen vaak beperkt tot Joodse medeburgers. Dat is alleszins begrijpelijk, want de Holocaust is een immense schandvlek op de menselijke geschiedenis. Ook hier in Nederland, het land met procentueel het kleinste aantal overlevenden van de Jodenvervolgung.

De onmenselijkheid van dat naziregime was echter groter. Nóg groter. Het heeft zich het recht toegeëigend met volstrekte willekeur kinderen, vrouwen en mannen te vervolgen, op te sluiten en te doden. We weten het. We kennen vaak de aantallen. Een besef van de omvang hebben we. Dat draagt het risico in zich dat we vergeten dat het in elk afzonderlijk geval om een uniek individu gaat. Een kind, een vrouw, een man, elk met eigen idealen en dromen.

In de visie van Gunter Demnig heeft dan ook élk slachtoffer recht op zo'n steen. En daarmee ook Cornelis Willem de Kok. Zijn roepnaam was Kees, zo zal ik hem in het vervolg noemen.

Femy Efftink

Maar eerst neem ik u in gedachten mee naar Heerlen. Daar was ik afgelopen woensdag aanwezig bij de onthulling van een straatnaambordje voor Femy Efftink.

Op donderdag 29 april 1943, ze is dan 27 jaar, is ze telefoniste bij de machinefabriek Stork in Hengelo. Zojuist, omstreeks kwart voor twee, hebben de arbeiders de machines stilgezet en zijn ze weggelopen uit de fabriek. Ze komen, op heel vreedzame wijze, in opstand door weg te lopen en naar huis te gaan. 'Hier houdt het op, wij doen niet meer', lijken ze te zeggen.

Niet zomaar. Het is de tijd waarin fabrieken in het middaguur tussen de middag pauzeren. De meeste arbeiders gaan dan naar huis voor een warme maaltijd. Enkele van die arbeiders passeren op de weg terug naar de fabriek drukkerij Smit, in het hart van Hengelo, op een paar honderd meter verwijderd van de machinefabriek.

Daar is het juist op dat moment een drukte van belang. Het plein vóór de drukkerij is volgestroomd met mensen. Ze zijn verontwaardigd. Aan de ramen heeft het personeel van de drukkerij een verontrustend bericht opgehangen. Het is in de loop van de ochtend via de telex binnengelopen. Met een onheilspellende inhoud: de bezetter beveelt de ongeveer 300.000 mannen van het Nederlandse mobilisatieleger om zich te melden voor krijgsgevangenschap. En wel terstond.

De woede is hier haast tastbaar. Al bijna drie jaar is nazi-Duitsland heer en meester in Nederland. Hij heeft Joodse collega's, vrienden, burens en kennissen weggevoerd. Steeds meer mannen moeten gedwongen in Duitsland werken. En omdat de economie is afgestemd op de Duitse oorlogsproductie, raken de winkels leeg. Eten is op de bon, in steeds kleinere porties. De door de bezetter gecensureerde kranten drukken steeds vaker doodvonnissen af. Het bericht dat nu de oud-militairen zich moeten melden voor krijgsgevangenschap, is de druppel die de geleidelijk volgestroomde emmer doet overlopen,

Want iedereen kent wel zo'n oud-militair. Het kan je vader zijn, je broer, je zoon, de overbuurman of een vriend of kennis. Iemand die drie jaar terug nog heeft geprobeerd de Duitse opmars te stuiten. En die moet in krijgsgevangenschap? Dat nooit. Wie aan onze soldaten komt, komt aan ons. Nu gaat de bezetter te ver, de maat is meer dan vol. Hier doen we niet aan mee.

'Stork staakt!'

De Storkarbeiders die op het plein voor de drukkerij hebben gestaan, keren opgewonden terug naar de fabriek. Als ze vertellen wat ze hebben gezien, weet iedereen wat te doen. De pakweg 3000 arbeiders en andere personeelsleden lopen weg. Ze doen niet meer mee.

Terwijl de fabriek leegstroomt, neemt Femy Efftink de binnenkomende telefoontjes aan op een andere manier dan ze gewend is. Ze zegt niet: 'Momentje alstublieft, ik verbind u door', of: 'Meneer is op dit moment niet aanwezig.' Daar is dit het moment niet meer voor.

In plaats daarvan zegt ze: 'Stork staakt! Doen jullie mee?' En ze degene die ze aan de lijn heeft, vaak eveneens telefoniste, om ook het stakingsbericht door te geven. Later belt Femy naar buiten, naar relaties en leveranciers van Stork. Naar andere personen.

Die middag gonzen de telefoonlijnen door heel Nederland. Het nieuws van de staking gaat vanuit Hengelo het hele land door. Overal lopen vrouwen en mannen weg uit de fabrieken, de kantoren, de winkels.

Ik noem Femy omdat ik me woensdagmiddag realiseerde dat ze op een bijzondere wijze is verbonden met Kees de Kok. Niet dat ze elkaar hebben gekend of ontmoet. Kees is timmerman bij scheepswerf De Merwede in Hardinxveld, hij neemt geen telefoon aan. Maar omdat Femy en andere telefonistes het stakingsbericht doorgeven, komt het ook in deze omgeving terecht.

Het klinkt wat dramatisch, maar woensdagmiddag overviel me opeens de gedachte: als Femy de telefoon had gelaten voor wat ze is en net als haar collega's was weggelopen, had Kees de Kok niet op maandagavond 3 mei 1943 voor het vuurpeloton gestaan. Dan had hij op vrijdag 30 april en zaterdag 1 mei gewoon gewerkt en was hij op maandag 3 mei na de vrije zondag weer aan het werk gegaan. En dan waren wij hier vanavond niet bijeen geweest. Dat is toch een bijzondere gedachte.

Hardinxveld

Op enig moment bereikt de telefonische sneeuwbal ook deze omgeving. Hoe en waar is helaas niet bekend. Wat we wel weten is dat al op donderdagavond 29 april pamfletten met een stakingsoproep uit een rijdende trein worden gegooid bij het station Giessendam-Neder-Hardinxveld. Op vrijdagochtend 1 mei liggen in Hardinxveld in alle vroegte soortgelijke pamfletten.

De boodschap slaat aan. Op vrijdag 30 april 1943 gaat Hardinxveld plat. Scheepswerf De Merwede, waar 400 mensen werken, stroomt leeg. Net als scheepswerf De Hoop, met 65 personeelsleden, de machinefabriek Holland met 110 man personeel en IJzergieterij Versteeg waar 35 mensen hun brood verdienen. Andere bedrijven sluiten aan en de ambtenaren van de gemeente lopen ook weg. De atmosfeer is geladen. Uit voorzorg wordt de busdienst naar Sliedrecht beëindigd, om te voorkomen dat stakende arbeiders de ruiten inslaan of de banden leksteken.

Onder de stakers van scheepswerf De Merwede vinden we Kees de Kok. Of hij het met de staking eens is, weten we niet. Evenmin op welke wijze de 400 medewerkers hebben besloten om het werk neer te leggen.

Hoe Kees terugkeert naar zijn woning aan de Stationsstraat hier in Sliedrecht, zullen we waarschijnlijk ook nooit weten. Zijn vrouw Wilhelmina

Hendrika zal hebben opgekeken: daar is opeens Kees thuis, terwijl de werkdag nog niet voorbij is.

Wat zullen ze hebben besproken? En hoe? Misschien opgewonden en boos: de bezetter gaat te ver, dit kan niet, dit nemen we niet, hierin mogen we niet berusten. Misschien koesteren ze de hoop dat de bezetter nú toch wel tot inkeer zal komen.

Zeker zijn ze ook bezorgd. Wat als de bezetter maatregelen neemt? Is Kees dan in gevaar?

Bezetter in paniek

Kees en zijn vrouw weten niet, en kunnen niet weten, dat de bezetter in paniek raakt. Want, wat ze ook niet weten: op vrijdag 30 april verspreiden de stakingen zich als een olievlek over grote delen van Nederland. Twente ligt plat, de mijnen liggen stil, in delen van Noord-Holland, Brabant en Limburg en in Friesland, Groningen en Drenthe valt het openbare leven stil. De oproep van Femy Effting: 'Stork staakt! Doen jullie ook mee?' vindt op heel veel plaatsen gehoor.

En dat is nu net wat de bezetter niet kan gebruiken. Lang hebben zijn legers overal successen geboekt. Aan die schijnbare onoverwinnelijkheid komt aan het einde van 1942 een einde. In Noord-Afrika wordt hij verslagen. De opmars in de Sovjet-Unie komt tot staan. In februari 1943 weet het Rode Leger de troepen van nazi-Duitsland te verslaan bij Stalingrad, na een langdurige, bittere en bloedige strijd.

In Nederland voedt vooral de Duitse nederlaag bij Stalingrad de hoop. Het wordt onrustiger. Verzetsmensen plegen een aanslag op de Nederlandse generaal Seyffardt die als NSB'er sympathiseert met de bezetter. Die, op zijn beurt, slaat hard terug. Hij vermoedt de daders van de aanslag in studentenkringen, zodat hij in studentensteden jacht op hen maakt. Artsen komen in verzet, de gedwongen tewerkstelling in Duitsland, de *Arbeitseinsatz*, roept weerstand op.

En nu, bijna als een donderslag bij heldere hemel, breken overal stakingen uit. Massaal, honderdduizenden vrouwen en mannen sluiten zich aan. Fabrieken vallen stil, boeren weigeren hun melk te leveren aan de zuivelfabrieken, die vaak ook niet meer draaien. Ambtenaren blijven weg

van hun werk. De staking onder de mijnwerkers in Limburg brengt verdere onrust met zich mee. Als er geen steenkool meer naar boven komt, kan geen gas meer worden gemaakt en geen elektriciteit meer worden opgewekt. Dan valt het land helemaal stil en zal de onrust nog verder toenemen.

Hanns Albin Rauter

Voor die onrust is de bezetter beducht. Hij wil rust in de tent, hij heeft de handen meer dan vol in Rusland en op andere plaatsen. En hij weet dat de geallieerden op enig moment ergens in West-Europa zullen proberen te landen.

Een massale staking is dan een ernstige bedreiging. Als ze zich nog verder uitbreidt, bestaat het gevaar dat ze overslaat naar België en Frankrijk.

Voor Hanns Albin Rauter, de hoogste SS- en politiebaas in Nederland, is er dan ook maar één reactie mogelijk: hard toeslaan. Hij is een toegewijde nazi, verantwoordelijk voor de handhaving van rust en orde in Nederland. Onder zijn leiding worden joodse landgenoten opgepakt en weggevoerd.

Tegenstand duldt hij niet. Dat merken de inwoners van Amsterdam en omliggende gemeenten als ze in februari 1941 in opstand komen tegen het wegvoeren van joodse Nederlanders. Met ijzeren vuist rekent hij ermee af. Geen mededogen. Rauter is de man van de korte klap: hard toeslaan om zo de rust en de orde te herstellen. Dat daarbij bloed vloeit en mensen omkomen, is in zijn optiek even onvermijdelijk als noodzakelijk.

Met scherp schieten

Ook hij is overrompeld. Deze golf van weerstand heeft hij niet zien aankomen. Na de bevrijding zal hij vertellen zijn kantoor in de dagen van destakingen niet te hebben verlaten. De telefoon rinkelt voortdurend, de telex ratelt onafgebroken. Aan slapen komt hij nauwelijks toe, hij is de veldheer die eropuit is de vijand in de pan te hakken. Al op donderdagavond 29 april rijden SS-mansschappen Hengelo binnen. Ze schieten wild om zich heen om angst aan te jagen.

Een Duitse instructie van 30 april 1943 drukt het uit. De zogeheten *Ordnungspolizei* krijgt opdracht om te patrouilleren. Ze mag niet waarschuwen en niet in de lucht schieten, ze moet meteen met scherp schieten. Met één uitzondering: op vrouwen mag niet worden geschoten.

Later, tijdens een toespraak in Maastricht, verwoordt Rauter nog eens zijn visie. Terreur, zegt hij daar, moet met tegenterreur worden bestreden. Hard tegen hard. Je grijpt eerst keihard in om de weerstand neer te slaan, om zo het aantal slachtoffers te beperken. Daarna kun je de teugels weer wat laten gaan. Het komt er niet op aan de juiste man neer te schieten, het gaat erom dat er op het juiste moment doden vallen.

Polizeistandrecht

En inderdaad, op 30 april en de dagen daarna vallen er vele doden. Rauter gaat dan nog een stap verder. Op diezelfde dag kondigt hij namens rijkscommissaris Seyss-Inquart het *Polizeistandrecht* af voor de provincies waar op dat moment het meest wordt gestaakt: Gelderland, Limburg, Overijssel en Noord-Holland.

Dit *Polizeistandrecht* treedt in de plaats van andere vormen van strafrecht. Het verbiedt uitdrukkelijk vrijwel alles wat de openbare orde kan bedreigen. Wie staakt of anderen belet aan het werk te gaan, wie pamfletten maakt die tot staken oproepen, of wie zich verzet tegen de machthebber, moet erop rekenen voor een *Polizeistandgericht* te verschijnen. Hij of zij wordt dan ‘standrechtelijk veroordeeld en wordt (...) in het algemeen gestraft met den dood.’

Op zaterdag 1 mei wordt dit *Polizeistandrecht* uitgevaardigd voor het hele land. Het geldt vanaf dat moment ook in Zuid-Holland.

Letterlijk levensgevaarlijk

Nu ga ik weer even terug naar Kees de Kok en zijn vrouw. In gedachten zie ik ze zitten in de huiskamer. Ik heb van Gerrit Venis begrepen dat het echtpaar kinderloos blijft, maar een pleegdochter heeft. Hoe oud ze dan is, weet ik niet, en evenmin of ze veel van de gebeurtenissen meekrijgt.

Hoe zit je op zo'n moment bij elkaar? Staken is opeens letterlijk levensgevaarlijk geworden. Niet dat Kees en zijn vrouw alles meekrijgen. De pers, in dit geval de kranten en de radio, staan onder toezicht van de bezetter. Die verbiedt berichten over de stakingen en de wilde schietpartijen. Daar worden Kees en zijn vrouw dus niet veel wijzer van. Misschien luisteren ze clandestien naar Radio Oranje, de uitzendingen vanuit Londen. Maar die zwijgt ook over de stakingen: de Nederlandse regering, die daar in ballingschap verblijft, weet op dat moment niet wat zich in Nederland afspeelt.

Daar staat dan tegenover dat Kees en zijn vrouw ongetwijfeld geruchten horen. Het is een onrustige tijd, ook in Sliedrecht, ook in de Drechtsteden en de Alblasserwaard, en het aan de overkant van de Merwede gelegen gebied van Noord-Brabant. De verhalen gaan snel rond, mogelijkheden om ze te verifiëren ontbreken.

Zwaar gestaakt

Het gaat lang niet altijd vreedzaam: in Werkendam breken stakers een straat op. De bezetter haalt vervolgens verhaal bij de burgemeester. Hij moet tien namen noemen, van mannen die vervolgens als gijzelaar zullen worden aangehouden. Daaraan wil de burgemeester niet meewerken. Met drie plaatselijke predikanten biedt hij zichzelf als gijzelaar aan. De bezetter durft er niet op in te gaan. Hij vertrekt zonder gijzelaars.

In Giessen-Nieuwkerk dwingt een groep stakers de melkfabriek het werk stil te leggen. De mannen raken er slaags met de politie. In veel steden en dorpen liggen bedrijven plat en delen boeren de melk uit die ze niet naar de melkfabrieken willen brengen.

Het is hier nu niet het moment om een uitvoerig overzicht te geven van alle gebeurtenissen. Maar dit kan ik zeggen: in deze regio wordt zwaar gestaakt.

Dreiging neemt toe

Kees en zijn vrouw horen daarvan ongetwijfeld het nodige. Misschien weten ze ook dat de Nederlandsche Spoorwegen zich niet bij de staking hebben aangesloten. Hoewel een deel van het spoorwegpersoneel daar voor voelt, soms zelfs de eigen werkplek verlaat, vindt de NS-directie de tijd nog niet

gekomen. Overal rijden dus nog de treinen, wat velen ertoe brengt om toch maar niet te staken. Want als de spoorwegen blijven werken...

Dus ja, wat is de stemming, daar aan de tafel in de Stationsstraat? Het is nu wel duidelijk dat het de bezetter menens is. En dat niet iedereen meedoet. Is het dan niet beter en veiliger om maar weer aan het werk te gaan? Zo, stel ik me voor, hebben Kees en zijn vrouw met elkaar gesproken. Want met het uur neemt de dreiging toe.

De handen vrij

In Zuid-Holland laat de Duitse reactie overigens even op zich wachten. De bezetter richt zijn aandacht allereerst op Rotterdam. Daar wordt wel gestaakt, maar niet in de mate zoals in Twente, de Mijnstreek of het gebied van de Drechtsteden en de Alblasserwaard. Nederlandse politieagenten trekken soms hun pistool en vuren schoten af, maar letten erop niemand te raken. In Den Haag, de andere grote stad, is het beeld weinig anders.

Het geeft de bezetter de handen vrij om zich te concentreren op de echte stakingshaarden. In het bijzonder Hans Hoffmann kwijt zich van deze taak. Hij is verbonden aan een buitenkantoor van de *Sicherheitsdienst* en belast met de opsporing van Joden en iedereen die zich tegen de bezetter keert. Daarbij gaat hij lang niet altijd zachtzinnig te werk. Hij heeft de bijnaam 'De Bokser', mishandelt geregeld arrestanten en werkt persoonlijk mee aan executies. 'Een imposante, kundige, maar wrede figuur', zo is hij wel genoemd.

Op zaterdag 1 mei arriveert hij in Zwijndrecht en omliggende gemeenten. Die avond worden in Zwijndrecht 120 mannen aangehouden. In de raadzaal van het gemeentehuis moeten ze zich opstellen tegen de muur. Als dan een groep gewapende Duitse agenten tegenover hen plaatsneemt, vrezen ze dat hun laatste uur heeft geslagen. Tot hun opluchting is dat niet het geval. Om 2.00 uur 's nachts worden ze overgebracht naar het kantoor van de *Sicherheitsdienst* aan de Heemraadssingel in Rotterdam. Van daaruit gaan er twintig naar Kamp Vught, de rest komt met de schrik vrij.

Duidelijk signaal

Het signaal is duidelijk: de tijd van hard en genadeloos ingrijpen is aangebroken. Dat merkt Grietje Dekker in het Drentse Musselkanaal. Die zaterdag heeft ze zich verloofd. 's Avonds zit ze met haar verloofde aan de waterkant. Het kan niet anders, of ze maken plannen voor hun trouwdag en dromen van een toekomst vol liefde. Zo verliezen ze het ingaan van de avondklok uit het oog. En juist dan rijdt een Duitse overvalwagen het dorp binnen. De manschappen klauteren eruit en openen het vuur.

Grietje wordt geraakt. Ze kan gered worden, constateert de dorpsdokter. Dan moet ze wel meteen naar het ziekenhuis worden gebracht. Hij biedt aan om dat zelf te doen. De bezetter weigert, hij zal dat straks doen. Grietje wordt in de vrachtwagen geladen, die even later wegrijdt. Buiten het dorp komt het voertuig tot stilstand. Er klinken schoten, die een einde maken aan Grietjes leven. Haar overschot wordt in een oud tapijt gewikkeld en meegenomen.

In Almelo, Enschede, Hengelo en op andere plaatsen komen die dag enkele personen om tijdens willekeurige schietpartijen door manschappen van de bezetter.

Zondag 2 mei 1943

Zo wordt het zondag 2 mei 1943. De bezetter laat de burgemeester van Hardinxveld 's morgens uit de kerk halen. Hem wordt een pamflet voorgehouden, dat die ochtend op een viaduct is aangetroffen. Het roept op tot staking. De dienstdoende officier waarschuwt de burgemeester. Als de volgende dag, maandag 2 mei, niet iedereen aan het werk is, zal er bloed vloeien.

De gealarmeerde burgemeester neemt dan contact op met de directie van scheepswerf De Merwede. Die laat de arbeiders waarschuwen: zorg dat je er morgen bent! Andere directies volgen dit voorbeeld.

Het kan niet anders, of er is ook iemand bij Kees de Kok aan de deur geweest. Hoe hij reageert, zullen we nooit weten. Is hij misschien teleurgesteld omdat de staking geen resultaat lijkt te hebben? Of geïrriteerd? Mogelijk is hij zelfs opgelucht: aan het werk gaan maakt een einde aan alle spanning en onzekerheid.

Wat zich intussen op andere plaatsen in het land afspeelt, bereikt hem en zijn vrouw zeker niet. Ik zei het al: de radio en de kranten mogen over de stakingen niet berichten. Elk overzicht ontbreekt. Van de moord op Grietje weten ze niet, zoals ze niet horen van de moord op de tienjarige Wim de Vries in Opeinde in Friesland. Hij speelt op straat. Een passerend doodseskader doodt ook hem.

Hoe zei Rauter het ook weer? Het komt eropaan dat op het juiste moment doden vallen. Wie het slachtoffer is, doet er niet toe. Het grote doel, het herstel van rust en orde, heiligt alle middelen. De soldaten schieten eerst en denken dan pas na.

Maar dan is Wim de Vries, het jongste slachtoffer van de April-meistakingen, al overleden. De verantwoordelijke bevelhebber schaamt zich diep.

Arrestatie

Hans Hoffmann, ‘de Bokser’, heeft zo zijn eigen gedachten. De directies hebben hun werknemers wel opgeroepen het werk te hervatten, hij is niet overtuigd dat iedereen er die maandagochtend ook werkelijk aanwezig is. Dus gaat hij langs bij scheepswerf De Merwede om poolshoogte te nemen.

Daar rekent hij twintig mannen in als ze door de fabriekspoort de werf betreden. Onder hen Kees de Kok en zijn collega’s Jan Willem de Blaeij, Cornelis van Giessen en Dirk Loeve. Ze worden overgebracht naar het kantoor van de *Sicherheitsdienst* in Rotterdam.

Gelegenheidsrechtbank

En daar, aan de Heemraadssingel, is het die dag een drukte van belang. Medewerkers van de *Sicherheitsdienst* komen en gaan. Steeds meer arrestanten worden aangevoerd. ’s Middags spreekt het *Polizeistandgericht* vonnis over de twintig arrestanten van De Merwede en over arrestanten die eerder die dag zijn opgepakt.

Een eerlijk proces krijgen de mannen niet. De naam *Polizeistandgericht* suggereert een soort rechtbank, maar wat hier gebeurt, heeft met recht en

rechtspraak niets te maken. *Polizeistandgerichte* zijn feitelijk gelegenheidsrechtbanken.

Rauters streven om met een korte klap een einde te maken aan de stakingen werkt hier door. Het is aan de *Polizeistandgerichte* om mannen die volgens de bezetter hebben gestaakt, of tot staken hebben opgeroepen, ter dood te veroordelen. Schuld of onschuld doet nauwelijks ter zake, eventuele verzachtende omstandigheden worden zelden in acht genomen. Een *Polizeistandgericht* moet vooral doodvonnissen produceren, om de buitenwacht schrik aan te jagen. Wie hier wordt voorgeleid, kan enkel nog hopen om er genadig vanaf te komen.

Ervaring is niet nodig

En dat geldt die middag zeker. Voorzitter van het *Polizeistandgericht* is een zekere *SS-Sturmbannführer* dr. Arno Arlt. Eigenlijk is hij er met de haren bijgesleept. Sinds zijn overplaatsing van Berlijn naar Den Haag heeft de man zich vooral bezig gehouden met de afhandeling van klachten over medewerkers van de SS. Hij is jurist, maar heeft geen ervaring op het gebied van het strafrecht. Dat wordt ook niet verlangd. Compassie behoort al evenmin tot zijn kwaliteiten. Als SS'er geldt voor hem uitsluitend het Duitse belang en daarvoor moet alles wijken.

Twee dagen eerder heeft hij dat laten blijken. Op de avond van zaterdag 1 mei leidt hij het *Polizeistandgericht* in Amsterdam. Voor hem staan twaalf mannen uit Krommenie. Ze zijn werkzaam bij de Vereenigde Blickfabrieken en hebben die dag gestaakt. Ze worden er bovendien van verdacht communist te zijn. Dat is voor Arlt al genoeg. Hij begint de zitting met de opmerking: 'Jullie zijn allemaal communisten en krijgen allemaal dezelfde straf: de kogel.' Met andere woorden: de afloop staat al vast.

Deze zitting maakt ook duidelijk hoe zo'n *Polizeistandgericht* werkt. Aanklager is Willy Lages, hoofd van de *Sicherheitsdienst* in Amsterdam. Zijn naam klinkt u wellicht bekend in de oren: ooit behoorde hij tot de 'Vier van Breda', leidende Duitse oorlogsmisdadigers die een levenslange gevangenisstraf in de Koepelgevangenis in Breda moesten uitzitten. Hij werd echter al in 1966 vrijgelaten omdat hij ogenschijnlijk nog hooguit enkele maanden te leven had. Hij overleed in 1971 in vrijheid, in het toenmalige West-Duitsland.

Van Lages hoeft geen begrip te worden verwacht. Opmerkelijk is verder dat hij die avond niet alleen fungeert als aanklager, maar ook als verdediger. Dan weten we eigenlijk wel hoe laat het is. De overtuigde nazi Lages, die zonder bezwaar toestaat dat gevangenen worden gemarteld, gaat zichzelf heus niet tegenspreken. En rechter Arlt, die bij het begin van het schijnproces al het doodvonnis aankondigt, heeft evenmin argumenten nodig. Hij veroordeelt alle twaalf mannen tot de dood.

Heerser over levenden en doden

Maar dan is er nog Rauter. Hij ontpopt zich in deze dagen als heerser over levenden en doden. Elk doodvonnis moet aan hem worden voorgelegd. Zo lang hij er geen goedkeuring aan verleent, mag het niet worden voltrokken.

Dat stelt hem in staat om een cynisch schaakspel te spelen. Hij wil dat er doden vallen, het kwam al aan de orde. Niet te weinig, want dan hebben de vonnissen en executies niet het beoogde effect. Te veel mogen het er evenmin zijn, dat jaagt de onrust alleen maar op. Hij roept daarom Arlt tot de orde. Twaalf executies is te veel. Rauter maakt er tien van.

Op deze manier houdt de baas van SS en politie het overzicht en kan hij naar believen teugels aanhalen of juist laten vieren. Bovendien kan hij uitgesproken maar nog niet bekrachtigde doodvonnissen ook nog eens inzetten als chantagemiddel.

Hij doet dat die maandagochtend in Limburg. Zeven mannen zijn daar al geëxecuteerd. 's Morgens bij het begin van de nieuwe werkdag controleren de Duitsers net als bij scheepswerf De Merwede de opkomst. Die is nog steeds beperkt, er ontbreken nog zo'n 2000 mijnwerkers. Als Rauter dit hoort, ontploft hij van woede. Hij eist nu per dertig stakers één dode. Dat komt neer op 66 mannen. In de loop van de ochtend worden 140 mannen opgepakt. Daarvan moeten er 25 voor het *Polizeistandgericht* verschijnen, dat tien doodvonnissen uitspreekt.

De bekrachtiging door Rauter komt er echter nooit. Hij heeft ze niet meer nodig, de directies van de mijnen zwichten onder zijn zware druk. De tien veroordeelden krijgen gedeeltelijke gratie: geen doodvonnis meer, maar vijftien jaar tuchthuis. Ze overleven, maar zijn voor de rest van hun leven getekend.

Heemraadssingel

Als gezegd: dit sinistere machtsspel blijft verborgen voor Kees en zijn medegevangenen. Ze zijn overgebracht naar Rotterdam en moeten maar afwachten wat er verder gebeurt. Misschien kennen ze de naam Rauter al, misschien hebben ze al van andere doodvonnissen vernomen. De naam rechter Arlt hebben ze nooit eerder gehoord. Over hun behandeling daar aan de Heemraadssingel in Rotterdam ontbreekt elke aanwijzing. Het is ook niet duidelijk of ze in de gelegenheid zijn geweest om met elkaar te praten. Waarschijnlijk niet, in veel gevallen ziet de bezetter daarop toe.

Onwillekeurig vraag je je af wat ze nog hadden besproken, als dat mogelijk was geweest. Eenmaal in Rotterdam, vóór de zitting van het *Polizeistandgericht*, zullen ze hebben aangevoeld welke kant het zou opgaan. Heb je dan spijt of juist niet? Weet de een de ander misschien wat op te beuren? Of is er geen behoefte meer om nog iets te zeggen, nu woorden langzaamaan hun betekenis verliezen?

Tien doodvonnissen

Rechter Arno Arlt, die op zaterdagavond in Amsterdam ervaring heeft opgedaan, spreekt die middag tien doodvonnissen uit. Het affiche dat na vonniswijzing op vele plaatsen wordt opgehangen, noemt hun namen. Daaronder een uiterst korte samenvatting van het oordeel.

Arie Leendert Verhoef en Wouter Slob hebben op zaterdag 1 mei deelgenomen aan de onlusten in Giessen-Nieuwkerk om de melkfabriek daar stil te leggen. Op het affiche worden ze ‘raddraaiers’ en ‘onruststichters’ genoemd.

Willem Johannes Smit en Jacob de Groot zijn die ochtend gearresteerd. Ze zijn betrappt bij het maken van stakingspamfletten. Smit had nog kunnen vluchten, maar ziet ervan af. ‘Als ze mij niet vinden, nemen ze een ander’, moet hij hebben gezegd. Met De Groot krijgt hij de doodstraf ‘wegens het verbreiden van vlugschriften, waarin tot staking en tegenstand opgehitst werd.’

Hendrikus Wilhelmus Bouwman en Wilhelmus Adrianus Hommel zijn eveneens die maandagochtend opgepakt. Om 7.15 uur die ochtend hebben de zeven medewerkers van de Rotterdamse drukkerij Borghouts besloten in

staking te gaan. Enkele uren later zijn er zes aangehouden, de zevende gaat vrijuit, hij is nog in de drukkerij als de Duitsers binnenvallen. Alle zes mannen krijgen de doodstraf, maar Rauter heeft aan Bouwman en Van Hommel genoeg. 'Wegens staking en ophitsing tot staking', meldt het affiche.

Onderaan de namen van Kees en zijn drie collega's De Blaeij, Van der Giesen en Loeve. 'Wegens vergaande deelname aan de staking', luidt de motivatie. Waarom opeens van 'vergaande deelname' wordt gesproken, is onduidelijk. Wat er met de andere arrestanten van scheepswerf De Merwede gebeurt, is evenmin duidelijk. Kennelijk heeft Rauter hun executie niet meer nodig. In Hardinxveld is eind 2025 een gedenkteken voor de vier slachtoffers van scheepswerf De Merwede opgericht.

Waalsdorpervlakte

's Avonds rijden Duitse vrachtwagens weg van de Heemraadssingel. Kees en de andere mannen hebben nog een afscheidsbrief mogen schrijven. Nu zitten ze in de wagens, op weg naar de laatste bestemming. Vergezeld van de manschappen die straks het vuurpeloton zullen vormen, en van een of meer bevelvoerende officieren.

Waarschijnlijk voert de rit naar de Waalsdorpervlakte. Nu doe je daar met de auto vanuit Rotterdam een goed halfuur over, in 1943 zal het langer zijn geweest. Voor de Duitsers is het een bekende route, ze hebben daar al veel vaker mannen gefusilleerd.

Eenmaal gearriveerd, gaat het vlug. Veel geschreeuw. Uitstappen, opstellen. Of de mannen tegelijkertijd zijn gefusilleerd of achter elkaar, vermeldt de geschiedenis niet. De Duitsers noteren bij terugkeer in Rotterdam voor alle tien mannen hetzelfde tijdstip van overlijden: 20.50 uur.

Misschien bent u wel eens op de Waalsdorpervlakte geweest. Ik was er in het voorjaar van 2023. Met mijn wederhelft fietste ik door de duinen. Tijdens een van onze tochten kwamen we langs de Waalsdorpervlakte. Daar staat de grote klok die op 4 mei 's avonds wordt geluid, er is ook een groot kruis. Aan de zijkant staan een paar bankjes. Ik weet nog dat ik heb geaarzeld om daarop plaats te nemen. Dit is geen attractie, maar een plek waar de bezetter honderden mensen van het leven heeft beroofd. Daar hoort

eerbied bij, je gaat er niet zitten. Toch heb ik dat uiteindelijk wel gedaan. Het staat me nog voor de geest hoe stil het er was. Ik hoorde de wind door de bladeren ruisen en de vogels lieten zich uitbundig horen, het paar- en broedseizoen was aangebroken.

Ik heb daar geprobeerd me voor te stellen hoe al die terdoodveroordeelden zich moeten hebben gevoeld. Je wilt nog zoveel in je leven, je hebt misschien een vrouw en kinderen, of een geliefde. Hoe moeten die verder? Het lijkt me dat iedereen bang zal zijn geweest. En heeft gehoopt dat het snel voorbij zou zijn. Afscheid van het leven valt niemand licht, al helemaal niet als het op deze manier gaat. Als er dan toch geen uitweg meer is, laat het dan vooral snel gaan.

Kees heeft daar ook gestaan. Misschien heeft hij nog eens rondgekeken, een gebed uitgesproken en aan zijn vrouw en pleegdochter gedacht. Tot het hem letterlijk zwart voor ogen wordt.

Verder kunnen we hem niet volgen.

Geheimhouding

Waarschijnlijk ligt het affiche met hun namen op het moment van executie al op de drukpers. Ze kunnen dan diezelfde avond nog worden verspreid. Op tal van plaatsen hangen ze al nog vóór de afscheidsbrieven van de mannen worden bezorgd.

Zo wil Rauter het. Als hij eenmaal een doodvonnis heeft bekrachtigd, moet het meteen daarna worden voltrokken. Dan moeten ook de affiches worden gedrukt en aangeplakt. Ze moeten bovendien worden gepubliceerd in de dagbladen moeten publiceren. Overigens steeds alleen in de lokale of regionale kranten. Dit om te voorkomen dat mensen elders in Nederland een beeld krijgen van de enorme verspreiding van de stakingen. Dat zou immers kunnen inspireren om door te staken.

Om soortgelijke redenen mogen de nabestaanden niet weten waar hun dierbaren zijn doodgeschoten. Evenmin mogen ze hun man, vader of zoon zelf begraven. Ook dat kan immers onrust en weerstand oproepen. Een zichtbaar graf kan mensen inspireren om er naartoe te gaan, om bloemen te leggen, een gebed uit te spreken of op een andere wijze hun eer te betuigen. Zo'n plek kan dan uitgroeien tot een pelgrimsoord dat mensen versterkt in

hun weerstand tegen de bezetter. En daardoor nieuwe, in de ogen van de bezetter opruiende gedachten en daden oproepen. Het graf moet daarom onbekend blijven.

Waarschijnlijk zijn de meeste mannen begraven op de plek waar ze zijn gefusilleerd. Na de bevrijding meldt Rauter dat zijn manschappen wel de locaties van de graven hebben genoteerd. Het pand waar die papieren zouden zijn bewaard, gaat echter later tijdens gevechtshandelingen in vlammen op.

Van vijftig slachtoffers van de *Polizeistandgerichte* is tot de dag van vandaag onbekend waar ze in de aarde rusten. Veel nabestaanden zoeken nog altijd naar aanwijzingen, in de hoop hun familielid alsnog te kunnen begraven.

Maandag vol doden

Aan het eind van deze lange maandag maakt Rauter misschien wel de balans op. Hij kan tevreden zijn, de korte klap begint te werken. In veel gebieden zijn de stakingen beëindigd, om nog erger te voorkomen.

Deze maandag 3 mei 1943 kan hij ruim 60 doden bijschrijven. Daaronder een groot aantal standrechtelijke executies, zoals die van Kees en de andere mannen. Wilde schietpartijen eisen eveneens hun tol.

Twee drama's springen eruit. Het eerste in Marum, op de grens van Groningen en Friesland, waar een Duitse officier op eigen gezag vijftien mannen en een jongen van 13 laat fusilleren. Het levert hem een forse uitbrander van Rauter op, want alleen die heeft de bevoegdheid om te beslissen over leven en dood.

Het volgende drama speelt zich af langs de weg van Enschede naar Hengelo, op de late avond. 's Middags hebben de Duitsers bij de textielfabriek van Jordaan in Haaksbergen personeelsleden aangehouden die te laat aanwezig zijn. Ze worden verhoord in een in beslag genomen klooster in Glanerbrug, ten oosten van Enschede.

Na verloop van tijd worden de meesten naar huis gestuurd, op negen mannen na. Zij krijgen te horen dat ze naar het politiebureau van Hengelo zullen worden gebracht. Daar zetelt het *Polizeistandgericht*. Halverwege tussen Enschede naar Hengelo houdt de auto stil. De mannen krijgen opdracht om eruit te klimmen. En meteen knetteren de mitrailleurs.

Zeven mannen komen om, twee weten weg te vluchten. Ze gaan allebei naar huis. De Duitsers zijn hun echter niet vergeten. Een van beiden wordt tijdig gewaarschuwd en weet een onderduikadres te vinden. De ander, blijkbaar in shock, gaat de volgende ochtend toch maar weer naar zijn werk. Daar wordt hij opnieuw opgepakt en even later alsnog doodgeschoten.

Ordnung muss sein.

(PAUZE)

Onbekende plek

Vóór de pauze heb ik u verteld dat de nabestaanden van Kees en de andere gefusilleerden niet mogen weten waar hun man, zoon of vader in de aarde rust. Het komt bovendien regelmatig voor dat nabestaanden op de aanplakbiljetten moeten lezen dat hun man, vader of zoon al gefusilleerd is. Hun verdriet wordt versterkt door de Duitse weigering om de plaats van executie en begraven bekend te maken.

Zo gaat het ook Wilhelmina, de vrouw van Kees, en hun pleegdochter. Ze moeten het er maar mee doen, ze moeten zich maar zien te redden. In heel veel gevallen roept dat trauma's op die generaties lang nawerken. Ik zei u al: veel nabestaanden zijn nog steeds op zoek. Dat hun grootvader of overgrootvader, oom of oudoom dood is, weten ze. Maar het verlangen om te weten en te vinden, en de overledene alsnog een waardige begrafenis te geven, overspant de generaties. Voor hen is de oorlog nog altijd niet voorbij.

Henk Bouwman, kleinzoon van één van de mannen die tegelijk met Kees zijn gefusilleerd, is zo iemand. Hij zoekt nog steeds. Waarschijnlijk liggen de tien mannen in het gebied van de Waalsdorpervlakte, ik wees daar al op. Daar zijn meteen na de bevrijding heel wat lichamen opgegraven, maar nog altijd niet alle. Het gebied waar zijn grootvader, en dus ook Kees, in de aarde rust, is echter een natuurgebied. Onderzoek mag daar niet worden verricht.

In een aantal gevallen is de plek van executie en begraven wel bekend geworden. Door een opmerkingen van oplettende mensen, die Duitse vrachtwagens zagen rijden, heeft het spoor in Groningen geleid naar de Appelbergen. Een moerasgebied, waar de bezetter veel lichamen van gefusilleerden heeft laten verdwijnen. Een aantal van hen is opgegraven,

anderen liggen er waarschijnlijk nog steeds, maar op moeilijk bereikbare plekken. Bij Arnhem hebben aanwijzingen van ooggetuigen geleid naar de Waterberg. Hier zijn 19 slachtoffers opgegraven. In Limburg heeft een Duitse officier de plek aangewezen waar zeven mannen zijn doodgeschoten.

Maar, zoals ik al zei: van vijftig slachtoffers van de *Polizeistandgerichte* is de plek van begraven tot de dag van vandaag onbekend. Daaronder Kees de Kok, in wiens naam wij hier vanavond bijeen zijn.

Onbekende stakingen

Ik weet het natuurlijk niet zeker, maar ik vermoed dat Kees' vrouw en pleegdochter tamelijk alleen hebben gestaan in de verwerking van hun verdriet. Dat weten we uit de verhalen van vele andere nabestaanden. Daaruit komt vaak ook naar voren dat ze de terechtstelling van hun nabestaanden vaak niet of nauwelijks in verband hebben kunnen brengen met de veel omvangrijkere April-meistakingen.

Want die zijn, merkwaardig genoeg, nog steeds weinig bekend. Ik vertelde u dat ik woensdagmiddag in Heerlen bij de onthulling van het Femy Efftinkpad aanwezig was. Een van de sprekers was de historicus Ad van Liempt. Hij heeft Femy in de jaren '90 gesproken en is daarvan nog steeds onder de indruk. 'Je deed het gewoon', gaf ze hem als motivatie voor haar handelen. Ik moet erbij zeggen dat Femy op vele andere manieren bij het verzet was betrokken.

Woensdagmiddag stelde hij de vraag waarom de April-meistakingen nooit de aandacht hebben gekregen die ze hebben verdiend. Omstreeks 500.000 vrouwen en mannen kwamen in opstand, het was de grootste staking uit onze geschiedenis en ook nog eens het grootste massale volksverzet in de door de nazi's bezette gebieden van Europa. En toch onbekend. 'Omdat ze niet in Amsterdam plaatsvonden', was Van Liempts wat cynische verklaring.

Ik heb daar kanttekeningen bij. Inderdaad is in Amsterdam weinig gestaakt. Deels omdat ze daar tijdens de Februaristaking in 1941 al hadden ondervonden hoe genadeloos Rauter kon toeslaan. De animo was daardoor gering, dit wilden de Amsterdammers niet nog eens meemaken. Deels werd het hun onmogelijk gemaakt. In en rond de hoofdstad waren de meeste

Duitse legereenheden gestationeerd. Daar waar stakingen leken te beginnen, stond de bezetter al snel zwaarbewapend aan de fabriekspoort.

Ander spoor

Zo zien we meteen een ander spoor. De stakingen waren het hevigst op plekken waar de Duitsers minder sterk aanwezig waren. En waar velen niet of nauwelijks op de hoogte waren wat zich eind februari 1941 in Amsterdam en omliggende gemeenten had afgespeeld. Want toen gold wat in 1943 gold: kranten en radio mochten er geen aandacht aan schenken.

Het gebrek aan kennis over de gebeurtenissen toen in Amsterdam kan in 1943 in andere delen van het land de bereidheid tot staken hebben versterkt. Je hebt nauwelijks een besef van de mogelijke gevolgen, je wilt eindelijk iets doen, een gebaar maken. De onvrede over drie jaar bezetting en de gevolgen daarvan zoekt een uitlaatklep. Joodse medeburgers zijn weggevoerd, er nauwelijks nog genoeg eten. Het Duitse besluit om 300.000 voormalige leden van het mobilisatieleger weg te voeren, is de lont in het kruitvat van ongenoegen en vernedering.

Over mogelijke gevolgen denken velen éven niet na. Het is klaar nu, we doen niet meer mee – dat is het signaal dat ze willen afgeven.

‘Kwajongenswerk’

Een machtig signaal bovendien. De Duitse reactie laat het zien. Maar: dat weten wij nú, zoveel jaren later. Meteen na de stakingen, en na de bevrijding willen velen er liever niet aan terugdenken. In een week tijd vallen bijna 200 doden. Een aanwijsbaar resultaat is er niet. De burgemeester van een Noord-Hollandse gemeente heeft er geen goed woord voor over.

‘Kwajongenswerk’, noemt hij de stakingen.

Bovendien heeft het land in 1945 genoeg andere zorgen. Na vijf jaar bezetting liggen vele steden en dorpen in puin. De bezetter heeft het land leeggeroofd en infrastructuur vernietigd. Voldoende voedsel om de hongerende bevolking te voeden is er niet en de schatkist is leeg. Ver weg, in Nederlands-Indië, zijn de Japanse overheersers nog de baas. Plannen worden gemaakt om mee te werken aan de bevrijding van de kolonie. Meteen na de capitulatie van Japan worden ze aangepast. Als Soekarno en

de zijnen op 17 augustus de republiek Indonesië uitroept, begint het kaal geplunderde moederland een koloniale oorlog.

Nog iets anders speelt mee. Nederland in 1945 en latere jaren kent geen slachtofferhulp. Je moet het zelf maar oplossen. En je moet vooral niet zeuren. Er is werk aan de winkel, het land moet worden opgebouwd, de opstandelingen in Indië moet een halt worden toegeroepen. Terugkijken helpt niemand verder, we moeten vooruit.

Begin van herwaardering

Pas in het begin van de jaren zestig komt de kentering. Loe de Jong, directeur van wat dan nog RIOD heet, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, maakt een veel bekeken televisieserie: De Bezetting. Hij is de schoolmeester die alle informatie over de bezetting bijeenbrengt. Vele detailstudies over de bezettingstijd zijn al verschenen, hij is degene die voor het eerst met een geordend en samenhangend verhaal komt.

Op 3 mei 1963, op de dag af 20 jaar na de terechtstelling van Kees, komt hij tot een herwaardering. De brute wijze waarop de bezetter de stakingen neerslaat, roept weerzin en weerstand op. Ook de laatste twijfelaars, die tot dan hopen dat er met de bezetter afspraken zijn te maken, zijn nu overtuigd. Zo roepen Rauter en de zijnen, die trots zijn op de wijze waarop ze Nederland tot de orde hebben geroepen, het tegendeel op van wat ze denken te hebben bereikt.

In De Jongs woorden uit 1963: 'Wreder dan ooit heeft de bezetter toegeslagen. Feller dan ooit wordt hij gehaat.'

Na de stormachtige dagen van eind april, begin mei 1943, groeit de bereidheid tot verzet. Meer mensen nemen onderduikers op, meer nemen letterlijk de wapens op, meer gaan over tot sabotage. Wat niemand onmiddellijk na de stakingsdagen en onmiddellijk na de bevrijding kan zien, benoemt De Jong. De April-meistakingen van 1943 zijn een keerpunt in de geschiedenis van de bezetting van Nederland.

Die erkenning, twintig jaar later, komt in veel opzichten te laat. De beelden zijn al gestold, de April-meistakingen gelden op zijn best als mislukt, soms als onverantwoord.

Gelukkig kunnen we nú zeggen dat de door De Jong ingezette herwaardering eindelijk wortel begint te schieten. Het onderzoek komt na jaren weer op gang, de betekenis van de April-meistakingen wordt steeds meer erkend, nieuwe inzichten komen op.

Verstandig?

Ook op de dag van de uitzending bestaat er nog veel twijfel over de betekenis van de stakingen. De krant *Het Vrije Volk* publiceert die dag een interview met Tjitte Roorda, één van de ‘vaders’ en gangmakers van de stakingen. Hij moet zich dan nog regelmatig verantwoorden: ‘Is die staking, gezien de mensenlevens die zij heeft gekost, eigenlijk wel verstandig geweest...?’

Want dat speelt ook mee: in nog geen week tijd heeft de stakingsgolf bijna 200 doden gekost en honderden gewonden. Nog eens honderden zijn opgepakt en voor korte of langere tijd gevangen gezet. En waarvoor eigenlijk? De stakingen hebben immers tot bloedvergieten geleid en velen in intens verdriet gestort. Elk verder tastbaar resultaat ontbreekt.

Het is De Jong die als één van de eersten de stakingen in een nieuw perspectief plaatst. Het is dan twintig jaar later, iedereen is verder in de tijd. Lijnen en patronen die in 1943 en meteen na de bevrijding nog onzichtbaar zijn, komen aan de oppervlakte.

Geen stakingen, maar opstanden

En nu, meer dan vijftig jaar na de tv-uitzending van Loe de Jong en 83 jaar na de stakingen, begint het beeld opnieuw te kantelen. Steeds duidelijker wordt hoezeer het woord stakingen ons op het verkeerde been zet en heeft gezet. Want bij een staking hoort een arbeidsconflict; het is het ultieme middel dat werknemers inzetten om iets van hun werkgevers gedaan te krijgen.

Maar dat speelt in 1943 niet, evenmin als in 1941 tijdens de Februaristaking. Het zijn dan ook geen stakingen maar opstanden. Daarop wijst ook het uitblijven van eisen: nergens stellen de stakers eisen, nergens werpen zich stakingsleiders op. Dat wil niet zeggen, zoals vaak wordt

gesuggereerd, dat de opstanden ‘spontaan’ zijn geweest: inmiddels weten we dat er wel degelijk een mate van voorbereiding aan vooraf is gegaan.

Opstanden dus, die vaak gekleurd zijn door plaatselijke of regionale omstandigheden. In Hengelo gaan de arbeiders van Stork en vele andere bedrijven naar huis, net als Kees. In Eindhoven rijden de arbeiders van Philips bijna feestend in bussen door de stad. Ze zingen vaderlandse liederen en hebben rood-wit-blauwe vlaggen uit het raam gestoken. Een min of meer feestelijke stemming is er ook in Veendam en op andere plaatsen.

Niet overal gaat het zo vriendelijk. Ik noemde al de bestorming van de melkfabriek in Giessen-Nieuwkerk. In Pekela belagen stakers het gemeentehuis. Ze gooien de NSB-burgemeester in de vaart voor het raadhuis. Hij mag er pas uit als hij ‘Leve de koningin’ roept en zijn NSB-speldje in het water gooit. Op andere plaatsen worden straten opgebroken en spoorwegen gesaboteerd. In Drenthe gaan de boerderijen van NSB’ers in vlammen op.

Veelvormig en ongelijktijdig

Nogmaals: opstanden dus, soms zelfs revoltes, geen stakingen. Tegelijkertijd krijgen de gebeurtenissen iets ongrijpbaars. Wat er in deze dagen gebeurt, verschilt van stad tot stad, van dorp tot dorp, van provincie tot provincie. Daarom gebruiken we de meervoudsvorm: opstanden in plaats van opstand; stakingen in plaats van staken. De impuls is overal dezelfde, maar de uitingsvorm kan verschillen. Net als het moment: als Twente op maandag 3 mei weer aan het werk gaat, komen de opstanden pas goed los in de noordelijke provincies.

Die veelvormigheid en ongelijktijdigheid dragen bij aan de lange periode van veronachtzaming en onderwaardering van de opstanden. Het beeld is te divers. Daardoor verdwijnt lange tijd ook de betekenis van de opstanden uit beeld.

En die betekenis gaat nog weer verder dan Loe de Jong in 1963 en daarna eraan heeft toegekend. De opstanden geven velen het gevoel van eigenwaarde terug. Niet langer slikken ze de zoveelste maatregel van de bezetter, die heel andere waarden koestert dan Nederland gewend is.

Hoe kort ook: door in opstand te komen, zijn al die vrouwen en mannen éven weer helemaal vrij en zichzelf. De bezetter maakt er met veel bloedvergieten een einde aan. Hij ziet het zelf als een overwinning, maar het is een nederlaag. Wat hij aan terreurdaden verder nog verzint, de bezetting zal nog lang duren, iedereen weet nu dat hij niet te vertrouwen is en dat zijn woord niets waard is. En des te meer is er het sterke besef van de kracht én de kwetsbaarheid van vrijheid.

Het ruimere verhaal

Vanavond heb ik geprobeerd het verhaal van Kees te vertellen, en het ingepast in het ruimere verhaal van de April-mei-opstanden. Zijn aansluiting bij die opstanden, op vrijdag 30 april 1943, heeft hem uiteindelijk het leven gekost.

Nuchter beschouwd, heeft dat, en hebben de opstanden, de bevrijding geen dag en zelfs geen minuut dichterbij gebracht. Zijn daad, en die van omstreeks 500.000 vrouwen en mannen, is niettemin van grote betekenis.

Kees, alle andere slachtoffers en al degenen die in opstand komen, kunnen ons inspireren tot de dag van vandaag. Ze laten ons zien wat vrijheid, solidariteit en opkomen voor elkaar inhoudt. Hun opstand is een daad van groot verzet. En daarbij een pleidooi voor een samenleving van vrije mensen, die elkaars gelijken zijn; die kunnen en mogen zeggen, denken en geloven wat ze willen; die hun leven naar eigen inzicht mogen inrichten. Zonder dwang, zonder vrees voor onmenselijke gevolgen.

Terug naar de Stationsweg

Morgen krijgt Kees zijn eigen monument. In het trottoir in de Stationsweg wordt plaats gemaakt voor een klein steentje met een messing plaatje erop. Daarin staat zijn naam gegrift. Een mooi en ontroerend gebaar: Kees keert terug in de geschiedenis en terug in de straat van waaruit hij op maandag 3 mei 1943 naar zijn werk gaat.

Niet helemaal zonder zorgen, denk ik. Er is immers het nodige gebeurd, hij zal spanning voelen. Vóór hij naar buiten gaat, stel ik me voor, kust hij zijn vrouw en geeft hij hun pleegdochter een knipoog. Dan gaat hij de Stationsstraat uit, zonder te weten dat het voor de laatste keer is. Morgen,

bijna 83 jaar na zijn executie, komt Kees weer thuis. Hij heeft zijn naam terug, hij wordt weer gekend, hij wordt nooit meer vergeten.

Struikelen

Stolpersteine, heeft bedenker Gunter Demnig deze steentjes genoemd. Struikelstenen, zeggen wij in goed Nederlands. Want dat is wat Demnig wil bereiken. Je moet struikelen, om nooit te vergeten wat de nazi's hebben aangericht met hun rassenwaan, hun superioriteitsgevoel en hun terreur en geweld. Om dan weer overeind te komen en uit volle overtuiging te kunnen zeggen: Dit. Nooit. Weer.

Ik hoop dat u morgen goed weer heeft. En dat het monument voor Kees het zonlicht weerkaatst. Dat is de dan spiegel die hij en vele anderen ons voorhouden. Zodat wij andermaal inzien dat ddvrijheid niet vanzelfsprekend en niet gratis is.

Kees heeft dat aan den lijve ondervonden.

Sliedrecht/Arnhem, 1 mei 2026

Hans Morssinkhof

(Tekst van de lezing op 1 mei 2026, voor de Stichting Stolpersteine Sliedrecht. Burgemeester Jan de Vries van Sliedrecht heeft de Stolperstein voor Cornelis Willem de Kok gelegd op zaterdag 2 mei 2026.)

HIER WOONDE
CORNELIS WILLEM
DE KOK

GEB. 1898

APRIL-MEISTAKING 1943

GEARRESTEERD 3.5.1943

HARDINXVELD

GEFUSILLEERD 3.5.1943

ONBEKEND